

Durdík, Tomáš

Vkládání hradů do starších českých měst

Archaeologia historica. 2007, vol. 32, iss. [1], pp. 199-210

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140711>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vkládání hradů do starších českých měst

TOMÁŠ DURDÍK

Abstrakt: Článek podává přehled o dokladech vkládání nových hradů do organismu již existujících českých středověkých královských i poddanských měst. V takovém případě se hrad k městskému areálu a jeho opevnění buď mohl přiložit zvenčí (např. Litoměřice), nebo naopak za cenu mnohdy značně drastického zásahu do stávající urbanistické situace mohl zaujmout část vnitřní plochy města (Hrádek na Zderaze, Soběslav, Ústěk, Hrádek v Kutné Hoře, Prachatice, Králův dvůr na Starém Městě Pražském, Kolín nad Labem).

Klíčová slova: Středověk – Čechy – kastellologie – archeologie středověku – hrad – město – architektura – urbanismus.

Incorporation of Castles into Older Czech Towns

Abstract: The article presents an overview of the insertion of new castles into the organism of existing Czech medieval royal and serf towns. In these cases, a castle was either attached to the town area and its fortifications from the outside (e.g. Litoměřice), or occupied part of the internal town area (Hrádek at Zderaz, Soběslav, Ústěk, Hrádek in Kutná Hora, Prachatice, Králův dvůr in Prague's Old Town, Kolín nad Labem), at the expense of frequently drastic interference into the existing urban layout.

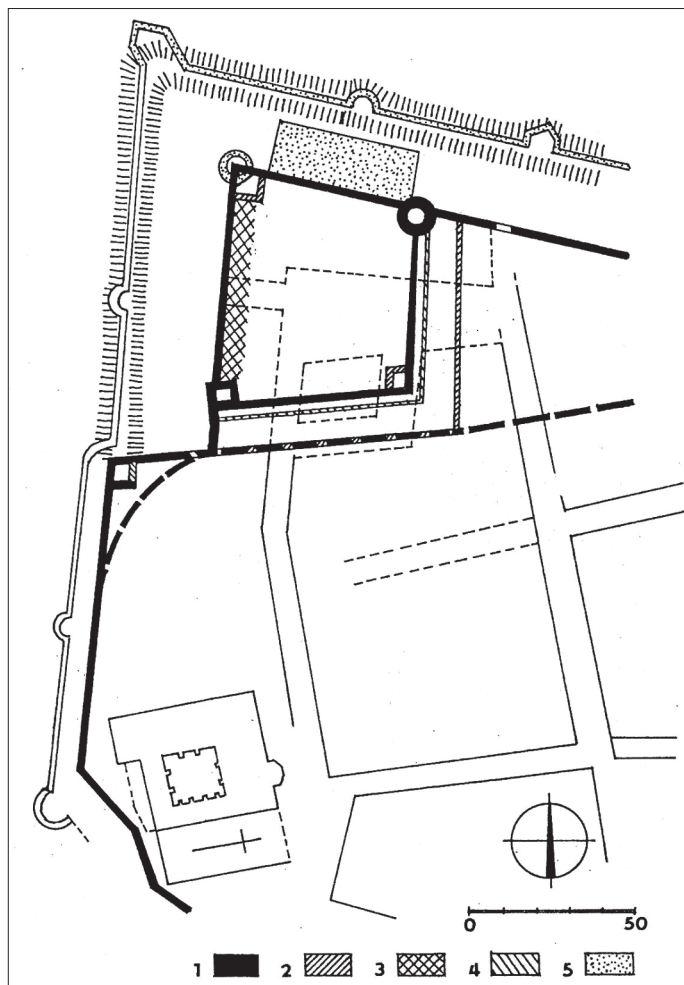
Key words: Middle Ages – Bohemia – castellology – medieval archaeology – castle – town – architecture – urbanism.

Vzájemný vztah hradů a měst představuje v českém kastellologickém i obecně mediévistickém bádání relativně frekventované téma (poslední přehled Durdík 1999b; nejúplnější přehled informací a bibliografie k jednotlivých otázkám i hradům viz Durdík 1999a; 2002; 2005). Tyto práce již nebudou u jednotlivých lokalit z úsporných důvodů uváděny a zmíněna bude pouze novější monografická literatura. V jeho rámci je však pozornost upřena především na hrady a města královské (shrnutí např. Durdík 1995; 2001a), a to zejména na hrady, vzniklé ve 13. století současně se založením města ve městech, především kastely střeoevropského typu (např. Durdík 1994; 1996a; 2001b), přehledného zpracování se dostalo i komendám rytířských řádů (Durdík 1996b). Hrady, které byly dodatečně do českých měst vkládány, zůstaly poněkud stranou zájmu, prvního pokusu o souhrn se dočkaly až v současnosti (Durdík 2006; z této v tuzemsku špatně dostupné publikace vychází tento text). Svoji roli při tom nepochybně sehrálo i pro Čechy typické špatné dochování hradních staveb ležících v prostoru města a z něho vyplývající náročnost jejich poznání, které by v mnoha případech umožnil pouze v současné době absentující systematický výzkum.

Pokud měl v rámci staršího, již existujícího městského organismu vzniknout nový hrad, přicházely v úvahu v podstatě dvě možnosti řešení. K městskému areálu a jeho opevnění se nový hrad buď mohl přiložit zvenčí, nebo naopak za cenu mnohdy značně drastického zásahu do stávající urbanistické situace mohl zaujmout část vnitřní plochy města.

První případ, vyžadující odpovídající geomorfologické předpoklady, v Čechách registrujeme spíše výjimečně.

V jeho rámci specifickou ukázkou představuje vznik hradu v Litoměřicích (Macek 1989; Durdík 1994; 1996a; 2001b). Zde za vlády krále Přemysla Otakara II. vznikalo ze starší, složitým vývojem vzniklé městské aglomerace klasické statutární královské město (např. Macek–Smetana–Tomas 1996). Pro města té doby byl typickým prvkem královský hrad, často nejspíše střeoevropského kastellového typu. Aby v Litoměřicích takováto situace mohla nastat, bylo ve vcelku nevýrazné terénní poloze k oblému obrysu města připojeno nevelké rozšíření, tvořící jediné pravoúhlé nároží, v němž byl potřebný pravidelný kastel vystaven (obr. 1). Tato situace je mimořádně poučná, neboť názorně ukazuje, jak rychle si typ, na jehož vzniku se určujícím způsobem podepsala interakce hradního areálu s orto-

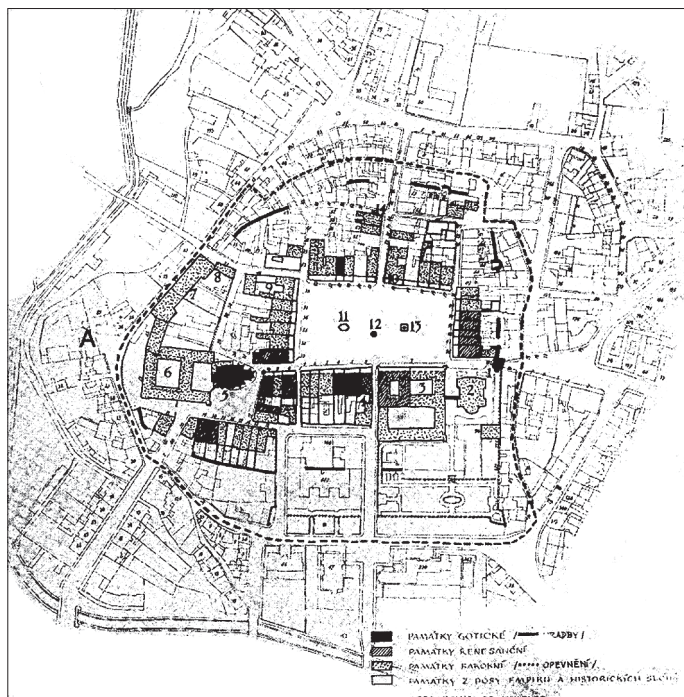

Obr. 1. Litoměřice. Půdorys hradu situovaného v nároží rozšíření města (podle P. Macka, upraveno).

Abb. 1. Litoměřice. Grundriß der in einer Ecke der vergrößerten Stadt situierten Burg (bearbeitet nach P. Macek).

gonálním městským půdorysem, získal určitý symbolický význam, který vedl k tomu, že byl aplikován i v případě, kdy jeho použití nebylo v rovinně reálné urbanistické situace ničím vynuceno.

K potřebě vzniku nového hradu ve městě mohly vést různé důvody. Jedním z nich mohla být výrazná změna majetkových poměrů, která měla za následek restrukturalizaci celého sídlištního systému. Takový případ reprezentuje vznik hradu v Jičíně. Pravidelně rozměřené město bylo založeno králem Václavem II. v rámci jeho pokusu o vznik výrazné a silné královské domény v této části východních Čech. Jejím mocenským centrem se stal mohutný hrad Veliš, vystavěný na nedalekém návrší (Durdík 2003a). Tento velkolepý záměr však neměl dlouhého trvání a již v průběhu druhého desetiletí 14. století se zdejší královská država rozpadla a Jičín i Veliš tak ztratily vzájemnou souvislost. Jičín se stal centrem šlechtického panství a z tohoto důvodu zde v nepříliš výrazné a výhodné poloze na nevýrazném terénním výběžku obtékaném řekou Cidlinou vznikl nevelký, patrně méně výstavný hrad blíže neznámé podoby (snad s obytnou věží – Uličný 2004), jehož stavba vlastní městský urbanismus v podstatě neovlivnila (obr. 2).

Obr. 2. Jičín. Púdorys městského jádra (podle J. Wagnera). Černé: gotické, šrafované: renesanční, tečkované: barokní stavby a fortifikace. A – hradní areál.

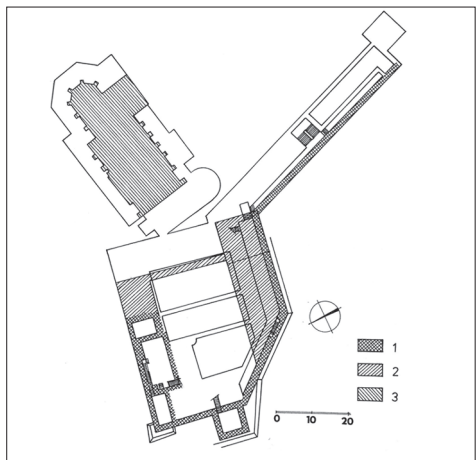
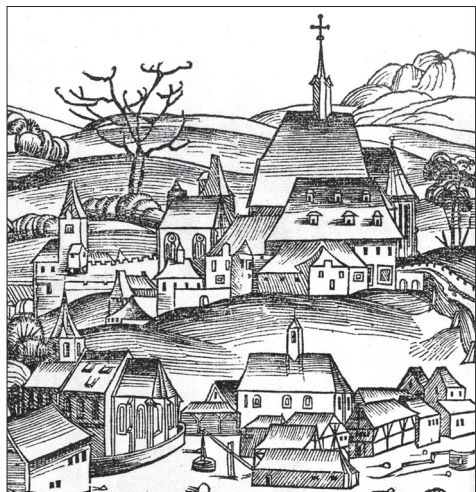
Abb. 2. Jičín. Grundriß des Stadtkerns (nach J. Wagner). Schwarz – gotisch, schraffiert – Renaissance, gepunktet – Barockbauten und Befestigungsanlagen. A – Burgareal.

Pokud měl nový hrad vzniknout ve vnitřním prostoru města, mohlo nastat několik případů.

Nejméně komplikovaný a zároveň i stávající město nejméně postihující představovalo využití výrazného, málo zastavěného nebo stavebně vůbec nevyužitého terénního útvaru. Tento ojedinělý případ zastupuje vznik Hrádku na Zderaze na Novém Městě pražském (Lorenc 1973; Durdík 1986; 1997; 2008, v tisku; srov. obr. 3). Ten si před rokem 1380 nechal na Břežské skále, výrazně vystupující do vltavské nivy pod Dobytčím trhem (dnešním Karlovým náměstím), vystavět nádherymilovný král Václav IV. Rozsah hradu zde ovlivňovala existence staršího kostela sv. Václava na Zderaze před jeho čelem a kromě toho již jen obrys skalního útvaru. Dnes bohužel zcela zaniklý hrad představoval obdélnou dispozici s jedním zkoseným nárožím. V čele a na zadní straně z jeho obrysu vystupovaly dvě čtverhranné věže (prvá, výrazně rozměrnější a vyšší, byla věží hlavní), k bočním stranám se přiložily paláce. Součástí hradního areálu zde byla i opevněná zahrada.

Nejčastější případ řešení vložení nového hradu do města představovalo zabránění určitého počtu parcel existující zástavby, které přiléhaly k městskému opevnění. Po stržení této zástavby zde mohl být vystavěn nový hrad.

Krásnou ukázkou tohoto řešení představuje hrad v Soběslavi (Lancinger–Muk 1989), který do staršího hrazeného města vložili mocní páni z Rožmberka v době před rokem 1385. Hrad mírně lichoběžného obrysu (obr. 4) zaujal severozápadní nároží městského organismu, kde se přiložil ke starší městské hradbě. Ve zmíněném nároží se vypíná třičtvrtěokrouhlá věž s plochou zadní stranou, která, jak napovídají dochované pozdně gotické detaily, mohla vzniknout až při přestavbě v 60. letech 15. století. Některé její interiéry byly součástí obytného provozu hradu. K severní hradbě se vedle ní přiložil rozměrný obdélný palác. Tato podsklepená patrová stavba v suterénu a přízemí obsahovala po čtyřech místnostech. Sklepy byly zaklenuty valenými klenbami. Přízemí i patro byly plochostropé, přičemž v patře býval

Obr. 3. Hrádek na Zderaze na Novém Městě pražském. Nahoře vlevo hrad na veduté z Liber chronicarum Hartmann Schedela z roku 1493, vpravo na veduté J. Sadelera z roku 1606. Dole vlevo půdorysná rekonstrukce hradu zakreslená do obrysu zástavby na počátku 20. století. 1 – zdivo hradu dochované počátkem 20. století, 2 – rekonstruované součásti hradu, 3 – gotický rozsah kostela Sv. Václava na Zderaze (kresba autor). Vpravo přestavěný hrad se Svatováclavskou trestnicí na fotografii z roku 1884.

Abb. 3. Hrádek am Zderaz in der Prager Neustadt. Oben: Links die Burg auf einer Stadtansicht aus Liber chronicarum von Hartmann Schedel aus dem Jahr 1493, rechts auf einer Stadtansicht von J. Sadeler aus dem Jahre 1606. Unten: Links die Rekonstruktion des Grundrisses der Burg eingezeichnet in den Umriß der Bebauung zu Beginn des 20. Jahrhunderts. 1 – erhaltenes Burgmauerwerk zu Beginn des 20. Jahrhunderts, 2 – rekonstruierte Burgbestandteile, 3 – gotischer Umfang der St. Wenzelskirche am Zderaz (Zeichnung vom Verfasser). Rechts die umgebaute Burg mit St. Wenzelstrafanstalt auf einer Fotografie aus dem Jahre 1884.

velký sál přístupný portálem v nádvorní stěně z pavlače a menší komnata. Další součást hradu se patrně skrývá v mnohokrátě přestavovaném objektu renesanční školy při západní hradbě, další zástavba ani opevnění proti městu se nezachovaly. Hrad na vnější straně obíhal městský parkán. Podle výsledků doposud nepublikovaného archeologického výzkumu R. Krajíce (jemuž děkuji za informaci) byl v rámci dalšího vývoje rozsáhlý hradní areál na straně proti městu zmenšen.

Vložení hradu do nároží městských hradeb bylo méně obvyklé. Častěji se k opevnění přiložil v průběhu strany městského areálu.

Na místě starší, ovšem nepochybně úměrně chaotickému charakteru rostlé zástavby hornického města málo kvalitní zástavby, vznikl při městské hradbě i Hrádek v Kutné Hoře (např. Šamánková 1951–1952; srov. obr. 5, 6). V letech 1410–1415 si ho nechal postavit

kutnohorský královský rychtář Václav z Donína, nepochybně podle vzoru již zmíněného pražského Hrádku na Zderaze Václava IV.

Kolmo na městskou hradbu zde stála dvě palácová křídla. Jižní, původně se vstupním průjezdem, ukončuje obytná věž obdélného půdorysu a na opačné straně se k němu poji z obrysu hradu vedle brány vystupující čtverhranná věžička. K průjezdu přiléhala obdélná, dvěma poli křížové klenby zaklenutá síň a z druhé strany obdobná čtverhranná prostora. Patro však bylo plochostropé. V obytné věži s překvapivě slabými stěnami se v této úrovni zachoval velký sál z nádvorní strany osvětlovaný hrotitými okny, sklenutý čtyřmi poli křížových kleneb na oblé střední sloup. Protilehlý palác obsahoval nad plochostropým přízemím tři místnosti, z nichž dvě byly zaklenuty. Spojení prostor v patře umožňovaly pavlače.

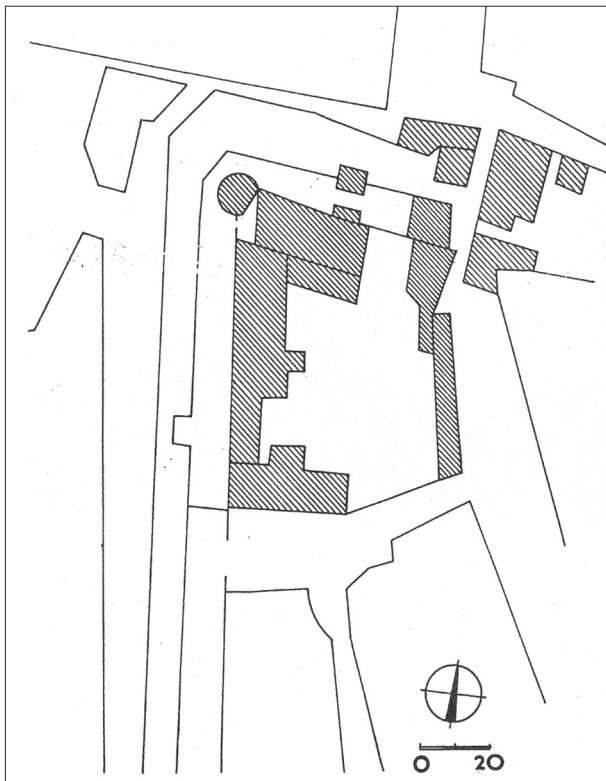
Obě věže nejspíše ukončovala obranná hrázděná patra. Podobu dobře dochovaného hradu dále formovala významná pozdně gotická a mladší přestavby.

Zajímavé důsledky mohla mít interakce nově budovaného hradu s prostorem náměstí. Dokládá to např. situace hradu v Úštěku (Gabriel–Smetana 1985–1986). Vznikl zde před rokem 1408.

Dvoudílní dispozice hradu (obr. 7) byla do systému městské parcelace vložena tak, že na severu tvořila část fronty náměstí. Potřebný příkop byl již vyhlouben do jeho plochy, kterou tak zmenšil. Na jihu se k hradu přikládaly snad následné městské hradby. Zde je do ohrazení zapojena čtverhranná obytná Pikartská věž (obr. 8). Nevelké, téměř čtvercové jádro zaujalo severovýchodní nároží dispozice. Jeho hlavním a zřejmě i jediným objektem byl obdélný trojprostorový palác (obr. 8) s nádvorním, archeologickým výzkumem F. Gabriela zjištěným věžovitým schodišťovým přístavkem. Palác, který připomíná spíše než hrady soudobé výstavné tvrze, stál volně, pouze na čelní straně byl zřejmě vetknut do ohrazení. Ve druhé stavební fázi byl prodloužen o jednu místnost východním směrem.

Stejným způsobem byl zjevně nový příkop do plochy náměstí vyhlouben i v Prachaticích (naposledy Durdík 2003c). Zdejší hrad nechal před rokem 1448 „k ozdobě města“ vystavět 200 dělníky mocný magnát Oldřich z Rožmberka.

Prachatický hrad bohužel zcela zanikl. Nepochybně stával v prostoru domovního bloku, který dnes tvoří jižní čelo náměstí (obr. 9) a nejspíše dosahoval i dále až k městským hradbám. Dnešní jižní fronta náměstí, jak napovídá průběh parcelace na západní a vyústění ulice na východní straně, je nepochybně oproti původnímu stavu posunuta směrem k severu. Nejpravděpodobnějším vysvětlením tohoto jevu je předpoklad, že posun způsobilo využití

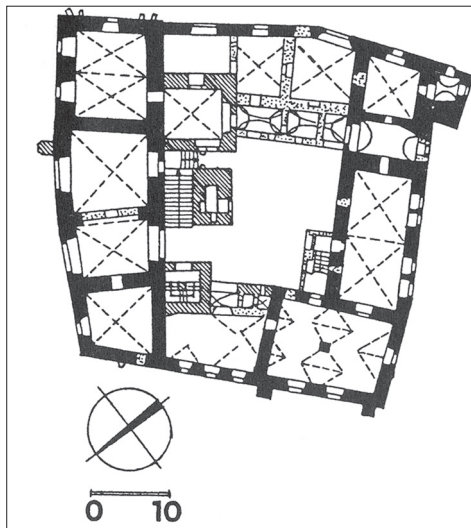
Obr. 4. Soběslav. Situace hradního areálu (podle A. Sedláčka, upraveno).

Abb. 4. Soběslav. Lage des Burgareals (nach A. Sedláček, modifiziert).

Obr. 5. Letecký snímek části historického jádra Kutné Hory s oběma hrady. Foto M. Gojda.

Abb. 5. Luftaufnahme eines Teils des historischen Kerns von Kutná Hora mit beiden Burgen. Foto M. Gojda.

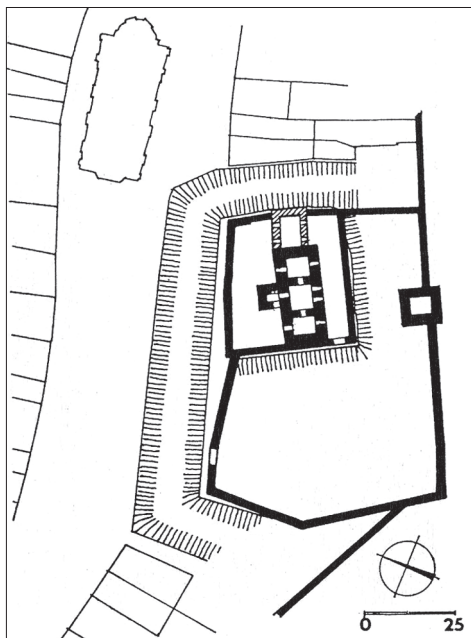
Obr. 6. Hrádek v Kutné Hoře. Vlevo hrad na výřezu Willenbergovy veduty města, vpravo plán hradu (podle D. Menclové, kresba P. Chotěbor). Černé: zdivo z počátku 15. století, šrafované: pozdně gotické, tečkované: mladší.

Abb. 6. Hrádek in Kutná Hora. Links die Burg auf einem Ausschnitt einer Stadtansicht von Willenberg, rechts Burgplan (nach D. Menclová, Zeichnung P. Chotěbor). Schwarz – Mauerwerk vom Beginn des 15. Jahrhunderts, schraffiert – spätgotisch, gepunktet – jünger.

plochy severního hradního příkopu, který byl při stavbě hradu vyhlouben již do plochy staršího náměstí. Po zániku hradu byla tato plocha již evidentně chápána jako součást hradního areálu, a nikoliv jako část bývalé plochy náměstí. Na východní straně byla nejzazší možností pro průběh kontreskarpy hradního příkopu západní strana hlavní ulice a na straně západní musela mezi hradním příkopem a domy západní fronty náměstí zůstat úzká, doposud patrná ulička. Hradní areál byl tedy dlouhým, úzkým obdélníkem sahajícím od hradby vedle Horní brány (jak napovídají nepravidelnosti dochované parcelace) až po dnešní jižní frontu náměstí. Jak vypadala jeho zástavba, doposud nevíme.

Specifický a výjimečný případ představovalo zabránění nejen části městské zástavby, ale i části fortifikace. To nastalo při stavbě dnes bohužel zcela zaniklého Králova dvora na Starém městě Pražském (Lorenc 1973; Durdík 1986; 1997; 2008, v tisku). Svě výstavbné sídlo (obr. 10) začal král Václav IV. budovat již koncem 70. let 14. století a roku 1383 zde poprvé bydlil.

Na části staveniště nového hradu stával dříve minimálně dům Těmy z Koldic. Důsledkem vzniku Nového města pražského bylo v roce 1373, jak ukázal další vývoj, ne zcela uvážené zrušení funkce staroměstských hradeb. To umožnilo pro jednu z částí dvojdielné hradní dispozice využít i bývalý městský parkán. Takto vzniklé úzké nádvoří

Obr. 7. Ústě. Rekonstrukce půdorysu hradu (podle F. Gabriela-J. Panáčka, kresba P. Chotěbor). Zdivo mladší fáze šrafováno.

Abb. 7. Ústě. Rekonstruktion des Burggrundrisses (nach F. Gabriel-J. Panáček, Zeichnung P. Chotěbor). Mauerwerk der jüngeren Phase schraffiert.

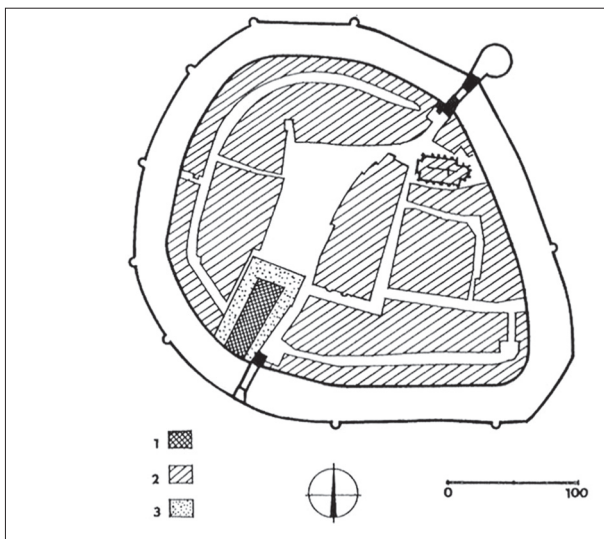
Obr. 8. Ústěk. Nahoře palác hradu v pohledu od jihu, dole Pikartská věž v pohledu od západu. Foto autor.

Abb. 8. Ústěk. Oben Palas der Burg von Süden her gesehen, unten Picardenturm von Westen her gesehen. Foto vom Verfasser.

zřejmě obsahovalo především provozní a pomocné objekty. Od hlavního nádvoří je oddělovala bývalá hlavní městská hradba. Tomu dominoval k této hradbě přistavěný rozměrný věžovitý palác s velkým sálem. Kromě polygonálního obvodu a studny ve středu nádvoří další zástavbu blíže neznáme, i když nelze vyloučit, že se až do počátku dvacátého století její pozůstatky dochovaly v tehdy existujících domech zvláště na jižní straně. Spolehlivě ani nevíme, zda Králův Dvůr proti Starému městu opevňoval příkop, i když jeho existence mi-

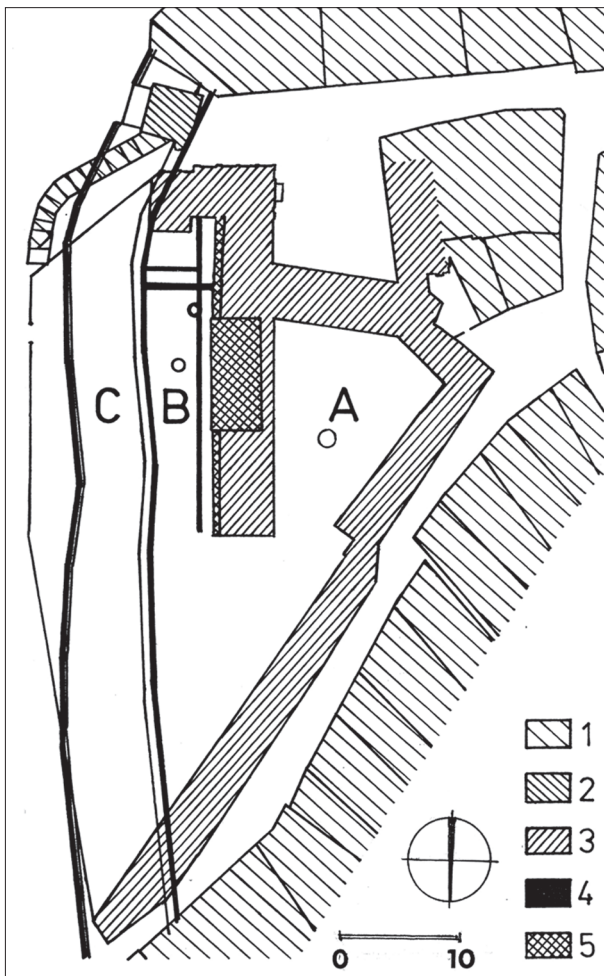
Obr. 9. Prachaticce. Pravděpodobná lokalizace a rozsah zaniklého hradu. 1 – plocha hradu, 2 – plocha městské zástavby, 3 – plocha hradních příkopů. Kresba V. Durdík.

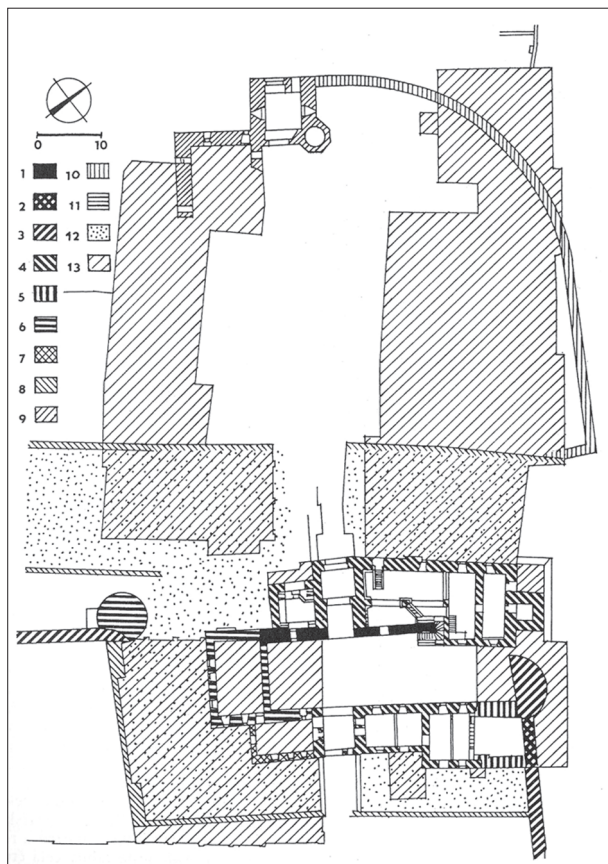
Abb. 9. Prachaticce. Wahrscheinliche Lage und Ausmaß der verschwundenen Burg. 1 – Burgfläche, 2 – Fläche der städtischen Bebauung, 3 – Fläche der Burggräben. Zeichnung V. Durdík.

Obr. 10. Králův dvůr na Starém Městě pražském. Zákres dostupných informací proveden do plánů zástavby před asanací na počátku 20. století. A – větší nádvoří, B – menší nádvoří, C – příkop. 1 – zástavba v okolí Králova dvora, 2 – Prašná brána, 3 – budovy c. a k. kadetní školy, původně semináře, který vznikl přestavbou Králova dvora, 4 – zdiva zjištěná při výkopech v areálu Králova dvora zaměřená J. Herainem, 5 – věžovitý palác Králova dvora a původní staroměstská městská hradba. Kresba autor.

Abb. 10. Königshof in der Prager Altstadt. Die verfügbaren Informationen wurden in die Pläne aus der Zeit vor der Sanierung zu Beginn des 20. Jahrhunderts in die Bebauungspläne eingezeichnet. A – größerer Hof, B – kleinerer Hof, C – Graben. 1 – Bebauung in der Umgebung des Königshofes, 2 – Pulverturm, 3 – Gebäude der K. und k. Kadettenschulen, ursprüngliches Seminar, das durch einen Umbau des Königshofes entstand, 4 – bei Ausgrabungen entdecktes Mauerwerk im Areal des Königshofes von J. Herain vermessen, 5 – Turmpalast des Königshofes und ursprüngliche Stadtmauer der Altstadt. Zeichnung vom Verfasser.

Obr. 11. Kolín. Rekonstrukce situace hradu (bez vodní věže – soukres půdorysy současného stavu a historických plánů). 1 – dochované zdivo městské hrady z 13. století, 2 – zdivo téže hrady dochované v úrovni suterénu, 3 – zdivo městského opevnění doložené historickými plány, 4 – dochované zdivo hradu z konce 30. let 15. století (u jihovýchodního křídla s možným využitím zdiva staršího kláštera), 5 – zdivo hradu jádra dochované v úrovni suterénu, 6 – zdivo jádra hradu doložené historickými plány, 7 – historickými plány doložené snad středověké zdivo jádra hradu, 8 – historickými plány doložené eskarpová (tj. linie parkánové hrady městského opevnění) a kontreskarpová zed příkopů, 9 – dochované pozdně gotické zdivo předhradí, 10 – historickými plány doložené opevnění předhradí, 11 – patrně pozdně gotické zdivo v jádře, 12 – historickými plány doložená plocha příkopů, 13 – současná zástavba. Kresba autor.

Abb. 11. Kolín. Rekonstruktion der Lage der Burg (ohne Wasserturm – Grundrisszeichnung gemäß derzeitigem Stand und historischen Plänen). 1 – erhaltenes Mauerwerk der Stadtmauer aus dem 13. Jahrhundert, 2 – Mauerwerk derselben Mauer auf Souterrainniveau, 3 – Mauerwerk der Stadtbefestigungsanlage wie sie in historischen Plänen belegt ist, 4 – erhaltenes Mauerwerk der Burg vom Ende der 30er Jahre des 15. Jahrhunderts (am südöstlichen Flügel mit möglicher Nutzung des Mauerwerks des älteren Klosters), 5 – Mauerwerk des Burgkerns wie es auf Souterrainniveau erhalten ist, 6 – Mauerwerk des Burgkerns wie es in historischen Plänen belegt ist, 7 – durch historische Pläne belegtes, wahrscheinlich mittelalterliches Mauerwerk des Burgkerns, 8 – durch historische Pläne belegte Eskarpenmauer (d.h. die Zwingermauerlinie der Stadtbefestigung) und Kontreskarpenmauer der Gräben, 9 – erhaltenes spätgotisches Mauerwerk der Vorburg, 10 – durch historische Pläne belegte Befestigung der Vorburg, 11 – offenbar spätgotisches Mauerwerk im Kern, 12 – durch historische Pläne belegte Fläche der Gräben, 13 – gegenwärtige Bebauung. Zeichnung vom Verfasser.

straně nádvoří uzavírala polookrouhlá věž, nejspíše původní věž městských hradeb. Na protilehlé straně úzké nádvoří vymezovala příčná budova. Nový hradní příkop, minimálně na severozápadní straně, zlikvidoval i část městské hrady, což je v českém prostředí výjimečné.

minimálně na jižní straně se díky rozboru parcelace a vztahu k Celetné ulici jeví velmi pravděpodobnou.

Poslední možnost představovala náhrada doslouživšího objektu jiné funkce hradem. Tento případ nastal např. v Kolíně (Muk–Muková–Urban 1990; Durdík 2003b; Schubert 2003; silně diskutabilní pokus o odlišnou interpretaci Razím 2003), kde si nový hrad na místě husity vypáleného a zničeného dominikánského kláštera v roce 1437 nechal mistrem Petrem vystavět husitský hejtman a kněz Bedřich ze Strážnice. Nazval ho v souladu s husitskou praxí, typickou však spíše pro počátky husitských válek, symbolicky Lapis refugii, toto jméno se však neujalo.

Staveniště nového hradu (obr. 11) v nároží města nad řekou bylo po vyhloubení nezbytných příkopů proti městu relativně malé. Proto již od počátku zabralo i městský parkán. Pro zkušeného a pragmatického husitského hejtmana byla pochopitelně nepřijatelná představa, že by jeho sídlo bylo přístupné pouze přes město. Proto stavba hradu započala novou věžovou vstupní branou s předbraním. K bráně se směrem do bývalého městského parkánu přiložil vysoký obdélný palác, z něhož nad Labem vystupoval čtverhranný, patrně věžovitý risalit. Patrně již v této fázi vzniklo i protilehlé východní křídlo podél úzkého nádvoří. Toto křídlo obsahovalo i dvě kuchyně a bránu s velkým portálem a brankou pro pěší směrem do města. Na severní

Zděné konstrukce hradu a městské fortifikace se zde tedy nedotýkaly. Konec městské hradby nad hradním příkopem ukončila nepochybně především ze statických důvodů vystavěná masivní okrouhlá věžice. V pozdní gotice byl hradní areál rozšířen o hospodářské předhradí před příkopem již mimo vlastní plochu města.

V rámci tohoto stručného shrnutí pochopitelně nemohly být prezentovány všechny, ve směrsm velmi fragmentárně známé příklady. Vkládání nových hradů do starších českých měst představuje nepochybně velmi zajímavou a v širším kontextu závažnou problematiku, jejíž poznání by si zasloužilo ať již v rovině historických souvislostí, tak vlastní kastellologické, podstatně více pozornosti, než se mu doposud mohlo dostat.

Pozn.: Tento text vznikl v rámci grantu MK ČR DB06P0100P004 České hrady – záchrana pramenů.

K tisku doporučil prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc.

Literatura

- DURDÍK, T., 1986: Hrady Václava IV. v Pražských městech a jejich nejbližším okolí – Die Burgen von Wenzel IV. in den Prager Städten und in ihrer nächsten Umgebung, Documenta Pragensia VI, 24–46.
- DURDÍK, T., 1994: Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Wien–Köln–Weimar; Prag.
- 1995: Královské hrady a královská města v Čechách 13. století – Königliche Burgen und königliche Städte in Böhmen im 13. Jahrhundert, AH 20, 331–337.
- 1996a: Burgen des mitteleuropäischen Kastelltyps, Forschungen zu Burgen und Schlösser 2. Burgenbau im späten Mittelalter, 177–184. München–Berlin.
- 1996b: Die Kommenden und Burgen der Ritterorden in Böhmen, Castrum Bene 5, 39–60.
- 1997: Castles in the air – king Wenceslas IV s residences in the cities of Prague, IBI Bulletin 50, 133–140.
- 1999a: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- 1999b: Die Burgen in der böhmischen mittelalterlichen Städten – Castles in medieval Bohemian towns, Castrum Bene 6, 41–72.
- 2001a: Königliche Burgen und Städte in Böhmen des 13. Jahrhunderts – Royal Castles and Royal Towns in the 13th Century Bohemia, CMB 3–4, 41–48.
- 2001b: Castell: tipologia centro-europea, EN Bulletin 54, 125–130.
- 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha.
- 2003a: Hrady Václava II. – Burgen des Wenzel II. – Castles of Wenceslas II., ZPP 63, 105–109, 140, 142, 143.
- 2003b: Hrad v Kolíně v rámci české hradní architektury doby husitské, Lapis refugii 2/2003, 2–9.
- 2003c: Hrady na Šumavě. In: Šumava. Příroda – historie – život, 435–448. Praha.
- 2005: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha.
- 2006: Burgeneinbau in ältere Städte Böhmens – Insertion of Castles into Older Czech Towns, CMB.
- 2008: Burgen Königs Wenzel IV. in der Prager Städten, Forschungen zu Burgen und Schlösser 11, v tisku.
- GABRIEL, F.–SMETANA, J., 1985–1986: Ke stavební podobě hradu v Ústěku, Litoměřicko XXI–XXII, 77–95.
- LANCINGER, L.–MUK, J., 1989: Hradní palác v Soběslavi – Burgpalas in Soběslav, CB 1, 159–169.
- LORENC, V., 1973: Nové Město pražské. Praha.
- MACEK, J.–SMETANA, J.–TOMAS, J., 1996: Litoměřice. Historický atlas měst české republiky. Svazek č. 1. Praha.
- MACEK, P., 1989: Městský hrad v Litoměřicích – Stadtbürg in Litoměřice, CB 1, 171–183.
- MUK, J.–MUKOVÁ, J.–URBAN, J., 1990: Kolín zámek. Stavebně historický průzkum. Pasport SÚRPMO Praha, rkp.
- RAZÍM, V., 2003: K základním otázkám stavebního vývoje hradu v Kolíně nad Labem – Zu den grundlegenden Fragen der Bauentwicklung der Burg in Kolín an der Elbe, PŠČ 17/2, 28–44.
- SCHUBERT, A., 2003: Průvodce stavební historií hradu a zámku v Kolíně. In: Historické proměny kolínského zámku, 15–30. Kolín.
- ŠAMÁNKOVÁ, E., 1951–1952: Stavební vývoj kutnohorského Hrádku, ZPP XI–XII, 282–300.
- ULIČNÝ, P., 2004: Opevnění města Jičina v 16. století – Die Befestigung der Stadt Jičín im 16. Jahrhundert, PRP XI/I, 126–143.

Die Einfügung von Burgen in ältere böhmische Städte

Die gemeinsame Beziehung zwischen Burgen und Städten stellt in der tschechischen kastellologischen und allgemein mediävistischen Forschung ein relativ frequentiertes Thema dar. Die Aufmerksamkeit ist jedoch vor allem auf königliche Burgen und Städte fixiert, und zwar insbesondere auf im 13. Jahrhundert gleichzeitig mit einer Stadtgründung in Städten entstandene Burgen, vor allem auf Kastelle mitteleuropäischen Typs. Eine übersichtliche Bearbeitung wurde auch den Kommenden der Ritterorden zuteil. Burgen, die erst nachträglich in böhmische Städte eingefügt wurden, sind bis heute ein wenig im Abseits des Interesses geblieben. Dabei haben zweifellos auch die für Böhmen typischen, schlecht erhaltenen, in Stadtgebieten liegenden Burgbauten und die daraus hervorgehende anspruchsvolle Problematik ihrer Studien eine Rolle gespielt.

Wenn im Rahmen eines älteren, bereits existierenden städtischen Organismus eine neue Burg hat entstehen sollen, kamen im Grunde genommen zwei Lösungsmöglichkeiten in Frage. Sie konnte entweder von außen an das städtische Areal und dessen Befestigungsanlage angrenzen, oder umgekehrt – zum Preis von oftmals drastischen Eingriffen in die bestehende urbanistische Situation – einen Teil der inneren Stadtfläche einnehmen.

Der entsprechende geomorphologische Voraussetzungen erfordernde erste Fall wird in Böhmen eher in Ausnahmefällen registriert. Ein spezielles Beispiel stellt die Entstehung der Burg in Litoměřice (Leitmeritz) dar, wo dem runden Stadtumriß eine kleine Erweiterung angeschlossen wurde, welche die einzige rechteckige Ecke bildete, in der ein Kastell mitteleuropäischen Typs errichtet wurde. Diese Situation zeigt anschaulich, wie schnell ein Typ, dessen Entstehung in entscheidender Weise die Unterschrift der Interaktion des Burgareals mit einem orthogonalen Stadtgrundriß trägt, eine gewisse symbolische Bedeutung erlangte, die dazu führte, daß sie auch dann angewendet wurde, wenn ihre Verwendung auf Ebene der realen urbanistischen Situation nicht zwingend erforderlich war. Die Entstehung einer neuen Burg in einer Stadt konnte auch durch eine Veränderung der Besitzverhältnisse bedingt werden, die eine Umstrukturierung des gesamten Besiedlungssystem zur Folge hatte. Dies ist in Jičín geschehen, wo die neue Burg von außen an den Stadumfang angelegt wurde.

Wenn eine neue Burg im Stadttinnern entstehen sollte, haben mehrere Fälle eintreten können.

Am wenigsten kompliziert und die bestehende Stadt gleichzeitig auch am wenigsten beeinträchtigend war die Verwendung eines wenig bebauten oder baulich überhaupt nicht genutzten Geländes wie dies bei dem Hrádek am Zderaz in der Prager Neustadt der Fall gewesen war.

Der häufigste Fall der Einfügung einer neuen Burg in eine Stadt stellte die Inbeschlagnahme einer gewissen Anzahl von Parzellen bereits existierender Bebauungen dar, die an der Stadtmauer lagen. Nach dem Abriß dieser Bauten konnte dort eine neue Burg errichtet werden. Ein schönes Beispiel für eine solche Lösung stellt die Burg in Soběslav dar, die in eine Ecke der Stadtmauern eingefügt wurde. Das war jedoch weniger geläufig. Häufiger wurde eine neue Burg entlang einer Seite des Stadtareals zur Befestigung angelegt, was etwa durch das Hrádek in Kutná Hora (Kuttenberg) repräsentiert wird. Interessante Konsequenzen hat die Interaktion einer neu errichteten Burg mit dem Raum eines Marktplatzes haben können, wie etwa die Situation der Burgen in Ústěk (Auscha) oder Prachatice (Prachatitz) belegt. Ein außergewöhnlicher Fall stellte nicht nur die Inbeschlagnahme eines Teils der städtischen Bebauung, sondern auch eines Teils der Befestigungsanlagen dar, wie dies im Falle des Königshofes in der Prager Altstadt der Fall war.

Die letzte Möglichkeit bestand darin, ein ausgedientes Objekt anderer Funktion durch eine Burg zu ersetzen. Dieser Fall stellte sich beispielsweise in Kolín ein, wo die Burg ein abgerissenes Dominikanerkloster ersetzte.

Die Einfügung neuer Burgen in ältere böhmische Städte stellt zweifellos eine sehr interessante und im weiter gefaßten Kontext gewichtige Problematik dar, die sowohl bereits auf der Ebene historischer Zusammenhänge, als auch auf kastellologischer Ebene wesentlich mehr Beachtung verdient, als ihr bisher hat zuteil werden können.

Deutsch von Berndt Magar